

DÁNIELISZ ENDRE

SZENDREY ZSIGMOND NAGYSZALONTAI ÉVEI

1. A szalontai iskola fennállásának első bizonyítékát a XVII. század eleji évtizedekből őrizzük. Arany János idejében már tíz évfolyammal (osztállyal) működött, de a Bach-korszak okozta általános visszaesés után csak nehezen állt talpra. Az országos tényezők mellett még helyiek is akadályozták abban, hogy megfeleljen a növekvő társadalmi követelményeknek.¹

Az ez idő tájt kialakuló polgárság és a haladó értelmiség közös erőfeszítésének gyümölcse ért be 1907-ben, amikor – a harmadfélszázados múltra visszatekintő Schola Salontaiensist – főgimnáziumi rangra emelték. A küzdelem következetes harcosa Tatár Balázs igazgató, aki rangos tanári kart igyekezett toborozni az induló, de már kezdettől fogva szép fejlődési távlatot ígérő iskola számára.²

E törekvés eredményeként került ide 1909 őszén Viski Károly, „a magyar néprajz egyik legszelesebb szemhatáru tudósa”.³ Szalontai munkálkodása valójában talaj előkészítés, sőt magvetés volt a lehetséges folytatáshoz, a későbbi termésbetakarításhoz. Rövid, hároméves itt-tartózkodása alatt elsőként mérte fel a szalontai háztípusokat és tanulmányt írt arról, hogy milyen lehetett a költő szülőháza;⁴ a paraszti élet tárgyi néprajzát könyvben ismertette;⁵ de még másfél évtized múlva is felbukkannak közleményeiben az itt gyűjtött adatok. Amikor saját kérésére Budapestre helyezték,⁶ megüresedett állását Szendrey Zsigmond foglalta el.⁷ Ő – elődjének úttörését folytatva – a szellemi néprajz felé tágitotta a helyi kutatási területet. Itteni eredményei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy rövidesen a magyar néprajz másik megbecsült szaktekintélyé váljék.

2. Szendrey Zsigmond tekervényes vargabetűk után, harminchárom évesen érkezett a bihari parasztváros új főgimnáziumának magyar–latin katedrájára (38. fénykép). Korábbi finnugor nyelvészkedése egyáltalán nem jelezte érdeklődésének a néprajztudomány elméleti és gyakorlati kérdései felé való fordulását. Mégis, miként magyarázható, hogy a letelepedését követő hetekben, hónapokban már a helyi hagyományok összegyűjtésének, megőrkítésének széles körű mozgalmát irányítja?

Berze Nagy János a még teljességében pompázó hajdúvárosi népi kultúrát említette az életutat eldöntő okként barátja halálára írott nekrológiájában: „Szendrey Zsigmond szakadatlan munkában telő tevékenysége nagyszalontai tanárkodása idején indul meg. Bizonyára nem véletlen, hogy a népi és történelmi hagyományokat lehelő hely s a szalontai magyar élet megragadja az ifjú tanár figyelmét, s azt a hagyományokra irányítja, hogy azoktól többé soha el ne szakadhasson... Szendrey Zsigmond élete ettől fogva a magyar néprajznak van eljegyezve s alig van azóta az Ethnographiának száma, amelyből kisebb vagy nagyobb dolgozata hiányoznék.”⁸

Szerintem az Aranyt is büvkörébe vonó „beszédes monda”, a szalontai nép tiszta, ép és erőteljes nyelve, s az emberek hétköznapi életét irányító, megszépítő hagyomány és szokás alapot és kifutási lehetőséget

nyújtott a ráérző kutatónak, azonban a döntő okot én másutt keresem. A tízes évek eleje fordulópontot jelentett az értelmiségiek legjobbjainak a népelet és a népi kultúra iránti magatartásában. Tanárok és diákok, falusi papok és tanítók áldozták szabad idejüket a népi hagyományok lejegyzésére. A mozgalom esze-lelke Sebestyén Gyula. A nagy szervező figyelme – föltehetően még Viski idejében (s talán épp neki köszönhetően) – Szalonta felé fordult, s az érkező Szendreynek már csak a reá váró és egyéniségéhez, tudományos alkatához illő szerepet kellett betöltenie.

Véleményemet igazolja az a tény is, hogy néhány héttel Szedrey jövetele után megalakították a Folklore Fellows (Néphagyománykutató Nemzetközi Tudományos Szövetség) nagyszalontai fiókját. Vezetőjévé a frissiben érkezett irodalomtanárt jelölték, akit Tatár Balázs, a gimnázium igazgatója és Debreczeni István helybeli ref. lelkész részesített erkölcsi, eszmei támogatásban.⁹ Ők egyébként az immár három évtizede működő Arany Emlékegyesületnek is választmányi tagjai voltak. Így válik még érthetőbbé az a tény, hogy az egyesület vezetősége épp ekkor, 1912-ben határozta meg az elkövetkezendő időkre szóló célkitűzéseit, s többek között kimondta: „Az egész világon megindult mozgalom: a néphagyomány emlékeinek összegyűjtése (Folklore Fellows) hazánkban éppen mostanában kezd nagyobb arányokat ölteni, midőn az ország különböző részein, iskolák és egyesületek támogatásával, vidéki gyűjtőszervezeteket alakítanak. Ilyen szervezését a központ nálunk is tervbe vette s alkalmasabb talaj alig lehetne más, mint Nagyszalonta... E munkát megindítani, vezetni, vagy legalább támogatni egyesületünknek leendő méltó feladata...”¹⁰

A felsorakoztatott tények nyomán szükségszerű következményként fogadhatjuk el, hogy az egykori finnugor nyelvész érdeklődési köre éppen Nagyszalontán és 1912 után váltott át a folklór irányába.

3. Mint Szendrey Zsigmond néhai iskolájának későbbi diákja és mai tanára, áttanulmányozhattam az összes, helyben föllelhető forrásokat: a főgimnázium tanári üléseinek jegyzőkönyveit, önképzőkörének jegyzőkönyveit, a főgimnázium értesítőinek anyagát, valamint a *Szalontai Lapok* megfelelő évfolyamait.¹¹ Mindezekből egy szorgalmas, tevékeny, hivatásával azonosuló, közösségben és közösségért élő, idejével jól gazdálkodó, munkáját ésszerűen megszervező, a tudományos tevékenységben jártas és ebben örömet találó tanár arcéle bontakozik ki.

A főgimnázium évkönyveinek tanúsága szerint Nagyszalontára érkeztekor igazgatója az I.B. osztály vezetésével bízta meg, s ebben a beosztásban eltávoztáig, tehát majd hét éven át hűséggel megmaradt. Ebbe az osztályba írta be első gimnazista fiát, Ákost is, a későbbi jeles néprajzost, akinek iskolai haladását és folklorista próbálkozásait tanári és apai minőségében közvetlenül irányította (39. fénykép). Órako-telezettségének (heti 18 óra) java részét saját osztályában teljesítette, képesítésének megfelelően magyart és latint adva elő; ezt olykor szépírással, történelemmel, a felsőbb osztályokban görög-pótlóval (egy ízben második természetrajzzal) egészítette ki. Mivel az I. osztály létszáma igen magas volt (negyvennel kezdte; ez a felső osztályokban huszonöt-re csökkent), filológus tanárként rengeteg füzetet kellett javítania.

Mindezek mellett még számos iskolai feladat hárult reá, noha ezeket más nyelvszakos is elvégezhetné volna annak érdekében, hogy ő több időt fordíthasson tudományos tevékenységre. Így 1914–16 között az ifjúsági és 1914–18 között a tanári könyvtár őre; ezeket a könyvtárakat nemcsak gyarapította és igazgatta, hanem a könyvkölcsönzés is az ő dolga volt. A könyvtárban és az önképzőkörben végzettekről több ízben kellett a tanári értekezletekre jelentést készíteni, sőt 1914–17 között az iskolai értesítők számára minden évben ő írta meg ezeket a beszámolókat. Az 1915–16-i évkönyvben róla jegyezték fel, hogy „ifjúsági kulturális előadást rendezett”, egy év múlva pedig az Arany centenáriumi ünnepséghez való hozzájárulásáért érdemelt igazgatói dicséretet.

Nagyszalonta és a néprajztudomány számára azonban sokkal fontosabb az a tény, hogy itt-tartózkodásának hat és fél éve alatt munkatársaivá tette kis tanítványait, és segítségükkel oly hatalmas – hat-hét kötetnyi – anyagot gyűjtött össze, amely átfogó képet nyújtott e hajdúváros népi kultúrájáról, hagyományos szellemi értékeiről. E rendkívüli eredmény csak úgy jöhetett létre, hogy az adott iskolai és iskolán kívüli lehetőségeket a távoli cél: a felkutatás és a megőrkítés szolgálatába állította. Erről győzött meg a tények és a számok erejével a helyi levéltári anyag vizsgálata.

Számunkra már a Szendrey adta dolgozattípusok is sokatmondóak. Az 1915–16-os értesítőben például a IV. osztály számára a következőket olvashatjuk: *Szalontai vonatkozások a Toldiban; Mi a különbség Ilosvai és Arany Toldija között?* V. osztály: *Bármely népszokás leírása;* VI. osztály: *A magyar népdal.*¹²

Egy évvel később házi, illetve iskolai írásbelire ajánlotta az V. osztályban: *A háborús Szalonta; Egy délelőtt a Csonkatoronyban; Szalontai vonatkozások Arany műveinek egy kötetében;* VIII. osztály: *Arany: Az első lopás című elbeszélő költeménye; Arany jelentősége Szalontára; Kiss József balladamotívuma.*¹³

A háborús események mind erősebben éreztették hatásukat az iskolai életben, s áthatották a leckék anyagát is, azonban Szendrey írásbeli feladványai közül még ekkor sem hiányoztak sem a helyi jellegűek, sem a népköltészetiek. IV. osztályban: *Ilosvai és Arany ifjú Toldija; Szalonta fekvése; A szalontai nép; Egy mese átírása mai nyelvre;* VI. osztály: *A helyi háborús népdalok motívumai; A Toldi szerelme korrajza.*¹⁴

4. Még teljesebben, gyümölcsözőbben hasznosította célja érdekében az általa vezetett önképzőköri előadásokat és vitákat, ahol a tanulók bemutatották gyűjtéseiket, bizonyíthatták bontakozó tehetségüket, kedvet kaptak a néprajz beható, elmélyült tanulmányozására.

Előzőleg, az 1911–12-es tanévben a főgimnázium önképzőkörének dr. Viski Károly a vezetőtanára. Eltávoztával e megbízatást dr. Móczár József, Nagyszalonta monográfiájának írószerkesztője vette át. Különös azonban, hogy az előbbinek néprajzi, utóbbinak pedig történettudományi érdeklődése nem tükröződik a havonta tartott ülések tárgykörében.

1913 szeptemberétől – öt éven át – Szendrey Zsigmond volt az önképzőkör gazdája. Az ő irányításával az immár kéthetente tartott összejövetelek a nép- és helyismeret szemináriumává, kis tudományos műhellyé, igazi önképzési alkalmakká váltak. Nem egy tanítványát itt

és ekkor jegyezte el örökre a folklórral, vagy terelte figyelmét a parasztság sorsa, helyzete felé. Íme az 1913–14-es tanév teljes műsora: *A Magyar Nyelvőr és az Ethnographia utóbbi számainak ismertetése*; *Mondatöredékek a hajdúkról a szalontai nép ajkán*; *Egy szalontai lakodalom leírása*; *Földi János élete és irodalmi tevékenysége* (kétrészes előadás Szalonta jeles szülöttéről); *A szalontai fiú és lány szerelme népdalainkban*; *A magyar népdal történeti fejlődése* (kétrészes előadás); *Ady: Proletár fiú verse*, szavalja Oltean Alexandra; *Egy magyar gazda élete* (kétrészes előadás); *Magyar népdalokat énekel* néhány V. és VI. osztályos; *Népetimológia*; *A szalontai ember háza és díszítőművészetében található ábrázolások* (rajzokkal kísért előadás); *A szalontai ember síkdíszítő művészete, kapufélfái és kéménytípusai* (rajzokkal illusztrálva); *A Csonkatorony története*; *Népdalok*, bemutatja az iskola zenekara; *A Csonkatoronyra vonatkozó szalontai hagyományok*.

A következő tanév önképzőkori tevékenysége azért érdemel különösebb figyelmet, mert a nyári szünet idején tört ki a második világháború. Tavasszal csupán abban mérhető le némi változás, hogy havonta csak egyszer gyűltek össze; a háborús témák ekkor még nem követeltek maguknak helyet a kör műsorában. Az 1914. szeptember 12-én tartott ülés jegyzőkönyvében többek között ezt olvashatjuk: „A vezető tanár vázolja a követendő programot, mely szerint egy irodalmi és egy általános tárgyú gyűlés fog felváltva tartatni.” A tíz találkozóból ötöt valóban az irodalomnak szenteltek, elsősorban Arany és Petőfi költészetének, azonban Szendrey ekkor sem tagadta meg önmagát, mert a fentiek mellett tizenhárom néprajzi-helytörténeti előadás hangzott el: *Nagyszalonta története*; *Nagyszalonta legrégebb épületei és azok története*; *A magyar nép hitélete és mitológiája Jókai: Bálványosvár című regénye alapján*; *Mit tudnak még Szalontán a 49-es orosz invázióról?*; *Szalonta betyárjai és betyárvilága*; *Szalonta településének és fejlődésének története az öregek emlékezete szerint*; *A szalontai régi utcanevek és a hozzájuk fűződő magyarázatok, emlékek*; *A szalontai határ-, dűlő-, lapos-, szőlő-, legelő- stb. nevek s a hozzájuk fűződő magyarázatok, emlékek*; *Szalontai temetés és a hozzája fűződő babonák*; *Szalonta történetéből* (második előadás); *Mit tudnak Szalontán a régi tanítókról, iskolákról, a tanítás módjáról?*; *Néhány közmondás magyarázata és eredete*; *Pásztori élet*.

A háború hátráltató hatása az önképzőkör 1915–16-os tevékenységében immár szembetűnően megnyilvánult; a kilenc munkaülés műsora meglehetősen érdektelen. A hadijelentések ihlette beszámolók, egyes témakörök mellett csupán az alábbiak képviselik a vezetőtanár néprajzi irányulását: *A szerelem a szalontai népdalokban*; *A magyar népdal tárgyai*; *Krisztus-mondák a szalontai nép ajkán*.

A visszaesés okát két tényezőben látom. Az első az, hogy Szendrey a szalontai népköltészet összehordásának, gyűjtésének külterjes munkáját 1914 végére lényegében befejezte, s következett a válogatás és rendszerezés tudományos igényű, de kevésbé látványos része. Minden energiáját erre fordította, annál is inkább, mivel a Kisfaludy Társaság – Sebestyén Gyula személyében – felvillantotta előtte az azonnali megjelentetés lehetőségét. Azt tervezték, hogy a centenáriumra külön kötetben teszik közzé a hatalmas anyag értékesebb hányadát.¹⁵

1916 ősztől – a háborús hétköznapok nehézségeinek fokozódása ellenére – Arany születésének közelgő évfordulója szárnyakat adott mindazoknak, akik valamilyen módon az ő örökségével sáfárkodtak. Abban a reményben, hogy 1917. március 2-án Nagyszalonta lesz az országos ünnepség központja, az Arany Emlékegyesület nagyszabású terveket kavált; mindezeknek Szendrey Zsigmond is tevékeny részese volt.

1916. október 8-án, az önképzőkör évadnyitó ülésén elhangzott szavait a diákjegyző így örökítette meg: „Vezető tanár úr figyelmezteti a kör tagjait a főleg Arannyal való foglalkozásra. Születésének százéves évfordulóját ez évben üljük meg; kötelességünk hát, hogy ezt az esztendőt főleg az ő emlékének szenteljük. Járjunk utána a szalontai öregek között mindannak, amit róla tudnak. Ismertessük műveit, a műveiben rejlő szalontai vonatkozásokat. Vonjunk párhuzamot nyelve és a szalontai népnyelv között. Vizsgáljuk más írókhoz való viszonyát...”

Útmutatása szerint állították össze a kör műsorokat: változatosabbak és vonzóbbak, érdekesebbek és értékeesebbek voltak, mint az előző időszakban. Idézzük néhányat a címét: *Petőfi szalontai vonatkozású költeményei*; *Petőfi és Arany Bolond Istókja* (kétrészes előadás); *Petőfi és Arany versek* szavalata, illetve felolvasása; *Humoros háborús népdalok*. Az utóbbi előadás Szendrey Zsigmond fia, az V-es gimnazista Szendrey Ákos, a későbbi jeles néprajztudós első önképzőköri jelentkezése volt 1916. november 25-én.

A február 1-i jegyzőkönyv ismét hivatkozott Szendreyre: „A vezető tanár úr felhívja a kör figyelmét az Arannyal való foglalkozásra. Születésének 100. évfordulóját az önképzőkör is egy ünnepélnyel fogja megülni, mely alkalommal egy legjobban sikerült szavalat és felolvasás lesz előadva. Erre bárki pályázhat.”

A pályázat sikeréről nem szól a krónika, de a saját kutatáson alapuló dolgozatok – címük után ítélve – érdekesek lehetnek: *Szalontai vonatkozások a Toldi trilógiában* (kétrészes előadás); *Népünk Krisztusmondái* (Szendrey Ákos felolvasása).

Az önképzőkör névadójára március 9-én ünnepi műsorral emlékeztek: *A Toldi trilógia nőalakjai*; *Arany életéről*; *Tréfás népetimológiák*; *Arany János gyermekkorából*. Az utóbbi Szendrey Ákosnak immár harmadik előadása volt ebben a tanévben. A költő gyermekkorából csillantott fel egy-egy képet, beleiktatva a maga gyűjtötte mondókákat.

Az iskolai év végén még az alábbi helytörténeti és néprajzi előadások hangzottak el: *Szalontai vonatkozások Arany műveiben*; *Szalonta története* (kétrészes előadás); *A kuruckor tábori és harci dalai*; *Földi János, Szalonta szülötte* (kétrészes előadás).

A következő, 1917–18-as tanévben láthatóan alábbhagyott a lendület; nem csoda, hiszen a tanári testület harmada mellett sok felsős diák is katonai szolgálatot teljesített. A műsorok elszürkültek: kizárólag irodalmi témák (Petőfi, Arany, Tompa) és háborús versek uralták.

Esztendő múltán a nemrég még virágzó önképzőkör a sorvadás jeleit mutatta. Mostantól kezdve új tanár, a fiatal Kovács Béla vette át Szendrey örökét, azonban az események sodrában a jegyzőkönyvek csupán hat érdektelen, az átszervezések megújuló gondjaival foglalatossodó ülésről tudósítanak.

5. Az önképzőkör sokatmondó tárgysorozatain kívül az évente meghirdetett pályatételek, az önálló kutatásra sarkalló dolgozatcímek tük-

rözik a legjobban Szendrey Zsigmond szándékát: minél több diákot megnyerni a szép ügynek, a népköltészeti alkotások gyűjtésének. Az ifjúság egy részében sikerült is érdeklődést keltenie a népi örökség megmentése iránt, sőt azt a készséget is kifejlesztette bennük, hogy egy-egy területen mélyebbre ássanak, s valamelyik műfajban mintegy „szakemberekké” fejlődjenek. A pályadíjak ösztönözték a nyiladozó értelmű diákokat, és olyan átfogó, jól dokumentált dolgozatokat nyújtottak be, hogy többet közülük maga a Magyar Néprajzi Társaság érdemesített jutalomra. A nevelés, az emberformálás szempontjából a pályázatok kétségtelen eredménye, hogy a tanulókat bevezették a tudományos igényű munka elemi módszertani tudnivalóiba, fejlesztették írásbeli kifejező-készségüket, önálló gondolkodásukat.

Bár egyazon időben hat-nyolc filológus irodalomtanár működött a főgimnáziumban, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Szendrey Zsigmond volt közöttük a hangadó. Az ő érdeklődési köre, elképzelése jótékonyan hatott nemcsak az önképzőköri tevékenységre, hanem a pályamunkák témáira is. Ezt bizonyítják az évkönyvekben megszorodó helytörténeti, népköltészeti, szociológiai vagy Arany Jánossal kapcsolatos címek: *Elbeszélés Szalonta múltjából; Egy kereskedő, iparos vagy gazda életének és foglalkozásának rajza* (statisztikai adatokkal, esetleg mesterségszótárral); *Mit tud a szalontai nép Arany Jánosról és Toldiról?; A szalontai nép költészete; Szalontai gyermekjátékok, népszokások és babonák; Szalonta szerepe a történelemben; A hajdúk; Egy ipari vagy gazdasági munkás vagy pásztor élete* (statisztikai adatokkal és mesterségszótárral); *Egy pap, tanító, orvos vagy más szellemi foglalkozású férfi vagy tisztviselő élete* (statisztikai adatokkal); *Egy földbirtokos, kereskedő vagy iparos mester élete* (statisztikai adatokkal, esetleg mesterségszótárral);¹⁶ *Szalontai tájszók Arany műveiben; Szalonta diszitőművészete* (rajzokkal);¹⁷ *Szalontai vonatkozások Arany költészetében; Egy szalontavidéki község népi hagyományai; Háborús vonatkozású népi hagyományok; Növény- és állatvilág Arany műveiben*.¹⁸

Megtörtént, hogy két-három tanuló ugyanazt a tételt választotta. Szerencsés eset, hiszen így több adat gyűlt össze az illető témában, másrészt pedig egyazon jelenséget több szempontból közelítették meg.

Ezek az 5–10–20–25 koronával, könyvekkel jutalmazott pályamunkák lényegében a *Nagyszalontai gyűjtés* alapanyagaivá nőttek, sőt Szendrey Zsigmond nem egy tudományos közleménye is e diákok hordta téglákból építkezett.¹⁹

Bár a pályázatok más tudományágakra is kiterjedtek, a néprajz barátai kedvezőbb helyzetben voltak: a főgimnázium biztosította díjakat a vezetőtanár rangos irodalmi és tudományos társaságok, magánosok, szerkesztőségek támogatásával (pénz, könyv, néprajzi kiadványok, az *Ethnographia* évfolyamai) egészítette ki.²⁰

6. A gyűjtőmozgalom legáldozatosabb támogatója a Magyar Néprajzi Társaság, s mivel ez a Folklore Fellowshoz csatlakozott, a hivatalos utalások és a helyi dokumentumok egyaránt ez utóbbit nevezik meg. Szervezetileg a diákok „a Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségé”-nek tagjai, vezetőjük pedig Szendrey Zsigmond.²¹ A szövetség az ő érkezése után alakult és távoztával szűnt meg. Az 1912–14 közötti két esztendő a legeredményesebb időszak. Ekkorra már tel-

jes kötetnyi anyag gyűlt össze, megjelenését azonban az első világháború eseményei és következményei kerek egy évtizeddel odázták el. A gyűjtés ugyan a mostohább körülmények között sem szünetelt, de a kezdeti lendület erősen megcsappant. Természetes következménye volt ez a diákok és a tanárok szaporodó, más irányú elfoglaltságainak, de még inkább annak, hogy mindenki súlyos gazdasági és személyes gondokkal küzdött.

A Kisfaludy Társaság *Magyar Népköltési Gyűjtemény* című sorozatának utolsó, XIV. köteteként megjelent *Nagyszalontai gyűjtést* – közkezen forgásának jó félszázada alatt – a néprajztudomány olyan kimagasló szakemberei méltatták, mint Sebestyén Gyula, Berze Nagy János, Ortutay Gyula, Kovács Ágnes és romániai viszonylatban Faragó József.²² Mivel az anyag felkutatásának és lejegyzésének módszeréről maga Szendrey tájékoztatót,²³ számomra nem marad más, mint hogy a gyűjtés körülményeinek néhány, mindeddig ismeretlen részletéről szóljak a helyi napilap híradásai és a még élő tanítványok, szalontaiak emlékezése alapján.

Különös, hogy az eddigi kutatók, sőt Varga Mária igen nagy gondal készült szerzői bibliográfiája egyaránt figyelmen kívül hagyta a legnagyobb múltú itteni újság, a Szalontai Lapok gyűjtéssel foglalkozó híradásait, valamint Szendrey Zsigmond itt közölt cikkeit. Ez a helyismereti, társadalom- és irodalomtörténeti adatokat jócskán őrző sajtótermék magával a folklórmozgalommal is foglalkozott, bár a vártnál és remélnél kevesebb alkalommal. Az öt közlemény közül kettő a gyűjtés indulásakor, három pedig a kötet szerkesztése idején jelent meg. Mivel ezek újraközlésétől – terjedelmi okok miatt – el kell tekintenem, csupán azokat a részleteket emelem ki, amelyek szaktudományunk történetét érdekelhetik.

Szendrey Zsigmond tudományos munkásságára meglehetősen késéssel, szinte egy év múltán figyelt fel a lap, azonban az ügyes szervező ezt az alkalmat már arra is felhasználta, hogy az olvasók segítségét, közreműködését kérje és a közvéleményt az ügynek megnyerje. Az *Összegyűjtik a szalontai néphagyományokat* című,²⁴ aláírás nélküli, „saját tudósítónktól” közölt cikk röviden ismertette a Magyar Néprajzi Társaság kezdeményezte országos mozgalmat, majd a helyi gyűjtés sikereiről szólt. Büszkén újságolta, hogy a gimnázium új tanára az évkönyvben 500 népies hiedelmet tett közzé, de tanulói dalokat, meséket, gyermekjátékokat egyaránt feljegyezték: „Hogy a szalontai népköltészet gyűjteménye az illetékes tényezők kiadásában mielőbb megjelenhessen, a cél érdekében arra kéri Szendrey tanár úr, lapunk útján, a város érdeklődő közönségét, hogy bárki bármit is tud a fent elősorolt néphagyományok közül, szíveskedjék azt közlés végett a Szalontai Lapoknak vagy Szendrey tanár úrnak átadni.”

Alig telt el néhány hónap, a lap már az eredményekről tudósított, hírül adva Sebestyén Gyula közreműködését. Íme a *Gyűjtik a szalontai néphagyományokat* című,²⁵ félhasábos cikk érdekesebb adatai: „Szalontán is megindult már a gyűjtés. Szendrey Zsigmond főgimnáziumi tanár közel 500 darabból álló néphagyományi anyagot gyűjtött máris össze, s az ő kezdeményezésére tegnap Szalontára érkezett Sebestyén Gyula dr., a Nemzeti Múzeum igazgatója, hogy a főgimnázium ifjúsá-

gával megismertesse a néphagyományok gyűjtésének kulturális jelentőségét... Közölte, hogy az Akadémia, a Néprajzi Társaság, a Kisfaludy Társaság, a Nemzeti Múzeum 20–25 koronás pályadíjakat tűzött ki a gyűjtők jutalmazására.”

Két és fél esztendő múlva, 1916-ban bukkant fel ez a téma ismét a Szalontai Lapokban. Ekkor már az eredményekről, a centenáriumi megjelentetésről adott hírt a kéthasábos beszámoló: *A szalontai népköltészet gyűjtést kiadja a Kisfaludy Társaság.*²⁶ „A szalontai főgimnázium tanulói Szendrey Zsigmond tanár vezetése mellett az utóbbi években igen szép eredménnyel folytatják a szalontai néphagyományok gyűjtését.” (A továbbiakban a névtelen szerző a gyűjtés fontosságáról és a népköltészetnek Arany János költészetével való kapcsolatáról ír.) „Három évvel ezelőtt Szendrey Zsigmond kezdeményezésére dr. Sebestyén Gyula nemzeti múzeumi osztályigazgató Szalontára jött és megalakította a főgimnázium tanulói között a szalontai és vidéki néphagyományokat gyűjtő szövetséget. – A tanulók gyűjtenek dalokat, meséket, babonákat, gyermekjátéki szövegeket, tájszócsoportokat, s hogy mily szép eredménnyel, mutatják a Néprajzi Társaságnak és a Kisfaludy Társaságnak évvégi jutalmi: így 1913/14-ben 11 tanuló 25 darab könyvvel és 220 koronával, 1914/15-ben ugyancsak 11 tanuló 25 darab könyvvel és 220 koronával lett jutalmazva. – A szalontai folklórisztikai gyűjtemény értékelésére jellemző a Néprajzi Társaság 1916. évi november 11-i jegyzőkönyve, amelyben dr. Sebestyén Gyula alelnök megállapította, hogy a szalontai folklór gyűjtésében Szendrey Zsigmond aránylag kis területen olyan nagy eredményeket ért el, hogy azok a sárospataki (teológia, jogakadémia, főgimnázium, tanítóképző) és egri (teológia, főgimnázium, főreáliskola, tanítóképző) gyűjtésekkel vetekednek s már eddig is igen értékes néplélektani és irodalomtörténeti vonatkozásokat tartalmaznak.” A szerző megjegyzi, hogy a folyó évi gyűjtés hasonlóan szép eredménnyel kecsegtet, majd közli Sebestyén Gyulának Tatár Balázs főgimnáziumi igazgatóhoz címzett levelét. „– Tekintetes Igazgatóság! – A Kisfaludy Társaság tegnapi zárt ülésén elhatároztuk, hogy Arany János születésének jövő évi százados fordulóját február havi közgyűlésünk keretében és egy matiné sorozatunkkal méltóképpen megünnepeljük. E nagyszerű alkalomra készülő ünnepi kiadványaink közé fölvettem a szalontai főgimnázium népköltési gyűjteményének külön (a Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamában kiadandó) kötetét is. – E gyűjtések lelke Szendrey tanár úr volt; ezért tartom méltányos dolognak, hogy a kötet szerkesztője is ő legyen. Méltóztassék tehát a szalontai gyűjtőszövetség nevében erre – az én illetékes iniciatívából folyólag – Szendrey Zsigmond tanár urat külön is megkérni és buzdítani. – Az eddigi gyűjtések anyagát a főgimnázium tűzmentes helyiségében való használatára készséggel rendelkezésére bocsátom. Más oldalról pedig felkérem, hogy a dallamok fonográba énekeltetését is előkészíteni szíveskedjék. Ha az alkalmas énekeseket és énekszámokat kiszemelte, hívására én és Kodály Zoltán dr. [az újságban elírva: Kopályi Zoltán] zeneakadémiai tanár úr fonográfokkal és hengerekkel lerándulunk. Mert ha mintaszerű kötetet kívánunk elővarázsolni, akkor az értékesebb dallamok sem hiányozhatnak. Ezért különösen a régi balladák és dalok énekeseit kell rendelkezésünkre előteremteni. – Végül megemlítem, hogy

tervbe vettük a szülőház helyének megjelölését is, és ennek előkészítő munkálatainak főlemlítésénél a nagytiszteletű lelkesz úrra és kedves Igazgató úrra gondoltunk. – Budapest, 1916. június hó 8-án. Kiváló tisztelettel dr. Sebestyén Gyula.” (Csillag alatt a szerző megemlíti, hogy a gyűjtés, valamint a centenáriumi ünnepség előkészítése tovább folyik.)

A következő rövid tudósításból – *A Kisfaludy Társaság jutalmai*²⁷ – megtudjuk, hogy Sebestyén Gyula javaslatára a Társaság 200 koronát ajándékozott az eredményesen gyűjtő diákoknak. A legtöbbet, 70 koronát, a IV. gimnazista Szendrey Ákos kapta.

Ebben az évben a lap még egyszer visszatért a gyűjtés ügyére: *A szalontai népköltés gyűjteménye*.²⁸ Mivel a magyar népdalgyűjtés egyik klasszikusának értékes s egyben érdekes nyilatkozatát is tartalmazza, hasznosnak találom az újságcikk teljes újraközlését:

„Dr. Kodály Zoltán szalontai kutatásai – (Saját tudósítónktól) – Megemlékeztünk már arról az érdekes tudományos munkáról, amelyet a Kisfaludy Társaság ethnográfiai osztálya a szalontai népköltészet termékeinek gyűjtése iránt folytat. – A Kisfaludy Társaság a jövő év tavaszán, Arany János születésének százéves évfordulójára könyvet bocsát ki, amely a szalontai népköltés gyűjteményét fogja magába foglalni. – A könyv előszavát Vargha Gyula államtitkár, a gyűjtés beszámolóját dr. Sebestyén Gyula írja, a szalontai népköltés termékeit pedig Szendrey Zsigmond szalontai főgimnáziumi tanár, a nagy anyag gyűjtője fogja érdekes tanulmányában tárgyalni. – A népdalok és balladák szövege mellett különös értéke és érdekessége lesz a dalok és balladák kottáinak, amelyeket dr. Kodály Zoltán zeneakadémiai tanár illeszt a műbe. – Dr. Kodály Zoltán a dalok és balladák eddig ismeretlen zenéjének kutatása céljából Szalontára érkezett és öreg parasztok közt gyűjti a szükséges adatokat. – A gyűjtés eddigi eredményéről dr. Kodály Zoltán tudósítónk előtt következőképp nyilatkozott: »– Csak néhány nap óta kutatok Nagyszalontán érdekes régi népdalok és balladák dallamai után és máris értékes eredménye van kutatásaimnak. – Kétszáznál több dallamot jegyeztem fel és a különös érdekességű dallamokat gramofon lemezre veszem fel. – Harminc gramofon lemezre felvett dallam közt öt értékes régi ballada, egy pedig nem ismert gyönyörű kurucdallam s egy eddig ismeretlen 1848-i Görgey dal van.« – Dr. Kodály Zoltán ma elutazott Budapestre, de decemberben ismét Szalontára látogat a kiváló tudós és folytatni fogja kutatásait.”

Kodály második, decemberi útjáról nem tudósít a helyi krónikás, de szerencsénkre még beszélhettem néhány idős szalontaival, akik a jeles folkloristáról személyes emlékeket őriznek. Milyennek látták? Hogyan végezte munkáját? Miként járt-kelt az emberek között?

Kornya Sándor (1901–1975) az egyik legtevékenyebb gyűjtő volt. Főként meséket, mondákat és babonás hiedelmeket jegyzett le. Később Debrecenben tanárkodott. Emlékeit 1958 augusztusában egyik hazalátogatása alkalmával, kérésre mondta tollba: „Amikor Kodály Szalontára érkezett, először megbeszélésre hívott bennünket, akik Szendrey tanár úrnak balladákat, népdalokat gyűjtöttünk. Kérte, hogy ismét járjuk végig azokat az öregeket, akik a balladákat, dalokat énekelték. A »nagyoskolába«, a központban lévő református iskola egyik földszintes

termébe invitáltuk őket. Itt állította fel fonográfját. Az öreg nénik eleinte húzódoztak a beénekléstől, de Kodály végtelenül közvetlen, megnyerő, sima modorára csakhamar feloldódott tartózkodásuk. A beteget, a gyengélkedőket személyesen kereste fel. Úgy tudom, Atyás-pusztára is kikocsizott nótáért. Még mindig magam előtt látom lobogó nagy haját.”

Havran János (szül. 1899) még Viski Károly tanárkodása idején járt gimnáziumba. 1916-ban kötélverő inas volt: „Ugyancsak messze állt az idős kortól, de szakállat viselt. Ekkor inas voltam az apám mellett, s egyszer, amint kilépek a kapun, látom, hogy jön a Tenkei úton. Malaclopó köpeny volt rajta, és a hóna alatt fonográfot cipelt. A Csere felé igyekezett. Ott laktak az igazi szalontaiak, a szegényebbje.”

Bányai Ferenc (1901) volt tisztviselő, ma nyugdíjas. Szendrey Zsigmond két éven át osztályfőnöke volt. „Bár Szendrey tanár úrnak magam is felvittem néhány népdalt, sírfeliratot, gyermekmondókát, lejegyeztem egy-két paraszti szokást, mégsem tartoztam a bennfentesek közé. Kisdiák voltam én ahhoz. Így Kodállal sem találkoztam. Annyit azonban hallottam, hogy Olteanu Alexandru, Sanyinak hívtuk, sokat segített neki. Ott forgolódott körülötte. De hiszen ő már a maturandusok közé tartozott.”

Csatári József (40. fénykép) (1904) gépészmérnöki diplomával tanár, majd rádiószerelő. 1915-ben iratkozott be a gimnáziumba, az I. osztályban Szendrey tanítványa volt. Kodály az ő hintáztatóját (41. fénykép) közölte a kötetben: „Tudtommal Kodály Zoltánnak az egyetlen élő szalontai »nótafája« vagyok. Ehhez a különleges szerephez csupán a véletlen juttatott. Kodály ittjártakor, 1916 őszén, osztálytársaim és a nagyobb diákok összegyűltek a református iskolában. (Vagy a református templom orgona melletti karzatán, hogy jobb legyen az akusztika? – Nem emlékszem pontosan.) Velük tartottam. A professzor úr sorra daloltatta őket. Ahogy ott álltam közöttük, csak úgy magamnak jegyeztem meg:

– No, ilyet én is tudok.

– Akkor halljuk! – fordult hozzám barátságosan.

Kétszer zengtem el neki: »Egy üveg alma, két üveg alma...« – a kisgyerekek hintázóját; harmadjára a fonográfba. Utána a tanár úr visszajátszotta. Másokkal is így tett. Nem ismertem a saját hangomra. Csak azon csodálkozom, hogy hogy nem került a kötetbe a többi diák nótája. Azok szebbek voltak.”

És miként emlékeznek hat-hét évtized távlatából az egykori kisdiákok hajdanvolt tanárakra?

Bányai Ferenc: „Mint már mondtam, az I. és a II. gimnáziumban Szendrey volt az osztályfőnököm. Utána Váradon folytattam. A fia, Ákos az előttem lévő padban ült. A tanár úrra úgy emlékszem, mint magába mélyedő, nyugodt, csendes emberre. Ekkoriban Adyhoz hasonlóan fésülte a haját. Kiálló arccsontú, kissé hajlott hátú, kövérnek éppen nem mondható. Az órákat rendszeresen megtartotta. Türelmesen hallgatta a gyenge felelőket is; nem hagyta, hogy a rossz tanulók kihozzák a sodrából. Gyakran jött könyvekkel a hóna alatt, de ezekből nem olvasott fel. Mint könyvtárosnak, biztosan a szünetekben szolgáltatták vissza neki a kikölcsönzött könyveket.

Néprajzi mozgalmát úgy szervezte meg, hogy VII-es, VIII-os diákjaiból kialakított egy megbízható, tevékeny csoportot. Az alsósok velük tartották a kapcsolatot. Saját gyűjtésünket nekik adtuk át. Ők letisztázták, mert mindeniknek szép írása volt. Ha különösen érdekes emberre bukkantunk, a nagyok oda maguk mentek el. Jól emlékszem, hogy elsős koromban a nyolcadikos Mezey Károly volt a patrónusom. A bennfentesek az összehordott feljegyzéseket műfaj szerint csoportosították, rendezték s csak aztán vitték el a tanár úrhoz.

A tehetséges rajzolóknak feladatul szabta, hogy a régi szalontai nádfedeles házakat örökítsék meg, készítsék el alaprajzukat és írják be az egyes helyiségek népi elnevezését.”

Kornya Sándor: „1912-ben, első gimnázista koromban indult meg a szalontai népköltési gyűjtés. Ekkor még nem az ő osztályába jártam, csak a harmadiktól kezdve. A mozgalmat dr. Sebestyén Gyula kezdeményezte. Ő bízta meg Szendreyt a szervezéssel, később pedig a kötet megszerkesztésével. A cél az volt, hogy olyan népköltészeti alkotásokat gyűjtsünk, amilyeneket Arany maga is hallhatott.

A tanár úr tősgyökeres szalontaiakból, a feltételezhető hajdúivadékokból verbuválta az alapgárdát. A kivétel Oltean Sándor volt, aki román fiú létére igen jól ismerte és szerette a magyar irodalmat. Az egyesülés után híres román újságíró lett belőle; könyve is jelent meg.”

Kiss Géza (1902), nyugalmazott mtsz-tag: „Engem ugyan nem tanított Szendrey; két osztállyal lejjebb jártam, de jól emlékszem reá. Mi, kisdíákok, mindig haptákba vágtuk magunkat, ha egy tanár közeledett a folyosón. Egyedül Szendrey előtt nem. Hogy miért? Talán mert fel se figyelt erre, s talán azért is, mert kopottas ruhát hordott, hanyagul öltözködött. A diákok azt a tanárt tisztelték, aki adott a külsejére. Zárkózott embernek ismertük. A felesége szép, magas asszony volt, de beszelgető, kártyázó körbe, mulatságokra nem mentek.”

Csatári József: „Igaz ugyan, amit az előbb Kiss Géza mondott: Szendrey tanár úr valóban nem adott a ruházatára, de – szerintem – a merev szalutálgatás másért maradt el. Olyan barátságos volt a tanulókhöz, olyan bensőséges kapcsolatot alakított ki velük, hogy az nem illett hozzá. Társaságba meg azért nem jártak, mert a tanár urat úgy lefoglalta a tudomány, hogy idejéből effélére nem futotta. Erről magam is meggyőződtem, mert többször voltam náluk.”

Így idézték fel a mai öregdiákok a szalontai népismereti mozgalom immár történelemmé, művelődéstörténeti eseménnyé nemesült nagyszerű hónapjait, éveit.²⁹

7. Bár egy filológus tanár katedra-kötelezettségei teljes embert kívánnak, Szendrey Zsigmond nagyszalontai évei során nemcsak hihetetlenül gazdag népköltészeti anyagot hordott és hordatott össze, hanem arra is tudott időt szakítani, hogy részt vállaljon a város művelődési életéből. Tudományos mukássága szintén ezektől az évektől datálható: első közleményeit 1913-ban, szalontai tanársága idején tette közzé.

Miként jutott minderre ideje? A tudós-tanár halálakor írt megemlékezésében Berze Nagy János „szakadatlan munkában telő tevékenységére” hivatkozott, a megszállottsággal elegyes kutatószenvédelyre, amit magam a racionális, önsanyargatóan szigorú időbeosztással egészíték ki.

E néhány itt töltött éve során tollával és tetteivel bizonyította: lehetséges egy tizenötezres mezőváros kuszált, kitaposatlan ösvényei között a teljesebb nyelvi és irodalmi értékek felé törni az utat. A népköltészeti gyűjtés irányítása mellett jutott ideje irodalomtörténeti (Arany János), nyelvészeti (Nagyszalonta és a Fekete-Körös völgyének népnyelve), etnográfiai és helytörténeti kutatásra, publikálásra is.

Mindezekről cáfolhatatlan tények beszélnek. Elegendő fellapoznunk a főgimnázium évkönyveit: a tanárok iskolán kívüli tevékenységének, megbízatásainak ismertetésénél a felsorolás mindig Szendrey Zsigmond neve alatt a legterjedelmesebb. Illusztráljuk ezt az 1914–15-ös iskolai évvel: a Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagja; a szalontai Arany Emlékegyesület választmányi tagja; a Magyar Néprajzi Társaság megbízásából szalontai néprajzot gyűjt; a Kisfaludy Társaság megbízásából tárkányi gyűjtést végez; a Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szalontai és Fekete-körös völgyi tájszókat gyűjt; az Akadémiai Nagy Szótár számára nyelvtörténeti és nyelvújítási adatokat szolgáltatott; a Folklore Fellows helyi gyűjtését vezette; tanulmányokat, cikkeket közölt az Ethnographiában, az Irodalomtörténetben, a Magyar Nyelvőrben és a Magyar Nyelvben.³⁰

A következő esztendőben a felsorolás újabbakkal egészült ki: a háborús népköltészet termékeit gyűjtötte, publikálta; a Nemzeti Múzeum részére gyűjti a háborúra vonatkozó irományokat; a Kisfaludy Társaság megbízásából rendezi és szerkeszti a szalontai kötetet; cikkeit a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvőr, az Ethnographia, a Magyar Figyelő, az Irodalomtörténet, az Egyetemes Philológiai Közlöny közölte.³¹

Társadalmi megbízatása 1916–17 folyamán a leggazdagabb és legszerteágazóbb. Ez természetes is, hiszen az Arany-centenárium érezhető többletmunkát rótt mindazokra, akik ezt az eseményt szívügyüknek tekintették. Mivel a helyi vonatkozásokra alább visszatérek, csak országos jellegű foglalatosságait veszem tekintetbe: a Kisfaludy Társaság megbízásából feldolgozta az egész országra terjedő háborús népdalgyűjtést; a Magyar Nemzeti Múzeum részére háborús tárgyakat, írásokat gyűjtött; cikkei a Magyar Figyelő, Pesti Hírlap, Ethnographia, Magyar Nyelvőr hasábjain jelentek meg; a debreceni Csokonai Kör pályázatán *Háborús népköltés* című dolgozata első díjban részesült.³²

Amint látjuk, igen rövid idő alatt emelte a tudományos műhely rangjára Aradi úti – ma már nem azonosítható – bérelt lakását. Innen küldözte tanulmányait, adatközléseit az országos folyóiratoknak, a budapesti lapoknak, még többet, mint amennyit Varga Mária idézett bibliográfiája számon tart.

Érdekes viszont, hogy a helyi sajtó kínálta publikálási lehetőséget csak háromszor használta fel.

1913 nyarán Faragó Rezső, a Szalontai Lapok szerkesztője bírálta a gimnázium kiváló tornászait: az elméleti tantárgyakból gyengén szerepelnek. Szendrey kéthasábos levélben válaszolt az újságírónak, aki ezt – az aláírás mellőzésével – közzé is tette. Szendrey pártját fogta az iskola sportoló diákjainak, és statisztikai adataival épp az ellenkező tényrt bizonyította.³³

Évek múltán vette ismét igénybe az újságot szép elgondolása: a múzeumalapítási terv támogatása végett. A szalontai folklór szerencsés be-

gyűjtése után ugyanis az Arany korabeli tárgyi emlékek megmentését, múzeumba helyezését kezdeményezte.

Első, félhasábos cikkében³⁴ beszámolt az addigi eredményről, név szerint sorolva fel az adakozókat. Így kívánt másokat is önkéntes felajánlásra buzdítani.

Rá három hónapra megismételte kérését,³⁵ ezúttal bővebben, színvonalasabban és szakszerűbben. Cikkének lényegesebb részei: „Az újjáalakult nagyszalontai Arany-Emlékegyesület céljává tette a Nagyszalonta és környéke múltjára és néprajzára vonatkozó tárgyak és hagyományok összegyűjtését és megőrzését... Így tűnnek el fokenként a magyar népéletből a nemzeti múltra jellemző tárgyak. Olyan ez a pusztulás – csak lassúbb –, mint mikor a tűzvész levéltárat hamvaszt el. Ki tudja például Szalontán azt, milyen volt az a bősényes lámpás, amelyet pedig még Arany is emleget? Vagy ki tudna ma egy ilyet felmutatni?

A fokozatos fejlődés útjáról letérni nem lehet, a múlt folytonos harcban áll a jelennel, s a mérkőzés a múlt kézzel csinált s a jelen tárgyai között... nem lehet kétséges.

Meg kell tehát menteni a pusztulástól e művelődési harcok áldozatait, a népélet használati tárgyait nemzeti és tudományos érdekből.”

Megjegyzendő, hogy a múzeum ötlete nem tőle származik: már 1912-ben célzott erre Debreczeni István, miközben az Arany Emlékegyesület jövőbeni feladatait vázolta.³⁶ Később az egyesületi választmány a centenárius elött határozatot hozott egy etnográfiai múzeum létesítésére, sőt ki is jelölte annak helyét az Arany-ház mellett.³⁷ Azt ma már nem tudjuk, hogy a választmányi ülésen Szendrey vagy más volt-e a javaslattevő, tény azonban, hogy fáradozott a megvalósításáért és kezdeti eredményeket már fel is mutatott. Nagy kár, hogy eltávozta után s a háborús viszonyok következtében az összegyűjtött tárgyakból semmi sem maradt.

8. Szendrey cikkeivel alig találkozunk ugyan a Szalontai Lapok hasábjain, de annál többször bukkan fel a neve rövid iskolai híradásokban, az Arany-centenárius előkészítésével kapcsolatban; máskor a nagyközönségnek tartott előadásáról számolnak be, de leggyakrabban az Arany Emlékegyesület üléseivel, terveivel összefüggésben említik.

Az *Új korszak az Arany-Emlékegyesületben* című cikkből³⁸ például megtudjuk, hogy a választmány új alapokra kívánja helyezni jövőbeni munkáját és ennek érdekében korszerűbb alapszabályok kidolgozásával bízták meg Tatár Balázst, Szendrey Zsigmondot és H. Fekete Pétert. (Utóbbi jeles néprajzos, akkor a polgári leányiskola igazgatója.)

Az új erőkkkel felfrissített választmány számos elgondolása egyazon célra irányult: őrizze méltóbban, ápolja hatékonyabban a szülőváros halhatatlan fiának emlékét. Ennek érdekében gyakorta rendeztek évfordulás emlékeztetéseket, gazdagítani kívánták a múzeum kiállítási és dokumentációs anyagát, saját kiadványsorozatot terveztek, a költő verseit helyi kiadásban kívánták adni a múzeum és a város látogatóinak, és már akkor megkezdtek az előkészületeket a centenárius méltó megünneplésére.

Szendrey Zsigmond a választmány tagjaként e feladatokat szívügyének tekintette, sőt azon kevesek közé tartozik, akik a legtöbbet tettek megvalósításukért.

E törekvését, közügyi nyugtalanságát tükrözi két, mindeddig ismeretlen levele, amelyeknek közzétételével nemcsak az ő gondolatvilágát értjük meg jobban, hanem bepillantathatunk kora művelődési törekvéseibe s némileg egy kisváros szellemi életébe is.³⁹

Nagyságos

dr. Balogh Elek úrnak,

mint az Arany-egyesület elnökének,

Helyben

Alulírott, a következő két indítványt vagyok bátor a Nagyságod közvetítésével a mélyen tisztelt választmány elé terjeszteni:

1.) egy választmányi ülésen volt már szó róla, hogy egyesületünknek gondoskodnia kellene Arany János költeményeinek népszerű, szemelvényes és olcsó, füzetes kiadásáról; ideje volna e tervet a most következő két év folyamán megvalósítanunk;

2.) de ideje volna most már arról is tanácskozni, hogy valami emlékalbum kiadásával üljük meg az 1917-es évfordulót, – mert az a huszonnégy hónap, mely a technikai munkán kívül a szerkesztőnek és cikkíróknak az előtanulmányokra, forrásmunkák megszerzésére és átolvasására, jegyzeteinek rendezésére s a feldolgozásra még rendelkezésükre áll, egyéb dolgaik mellett igen hamar el fog telni.

Bővebb indoklásra, azt hiszem, egyik indítványomat illetőleg sincs szükség; részletezésüket pedig a Nagyságod belátása szerint alkalmas időpontban kitűzött ülésen óhajtom előadni.

Nagyságodnak

Nagyszalonta, 1914. december hó 5-én

alázatos szolgája

Szendrey Zsigmond

Egy hónap múltán a fentieket újabb javaslattal egészítette ki (42. fénykép):

Nagyságos Elnök Úr!

A múlt hó folyamán beadott két indítványomhoz most egy harmadikat is van szerencsém csatolni, kérvén Nagyságodat, hogy a másik kettővel együtt ezt is a választmány elé terjeszteni kegyeskedjék.

Az Arany-egyesület immár összegyűjtötte mindazon Arany-emléktárgyakat, melyeket eddig összegyűjtenie lehetséges volt. E gyűjteményből azonban hiányzanak Arany műveinek még antikvárice s magánosoktól megkapható első kiadásai, valamint azon önállóan vagy folyóiratokban, újságcikkekben megjelent értekezések stb., melyek Arany életét, költészetét tárgyalják. Ilyen gyűjteménye pedig ma már minden írónk múzeumának megvan, azért is indítványozom ezek összegyűjtését s egy szekrénybe való elhelyezését.

Amennyiben indítványom elfogadásra talál, szívesen magamra vállalom az Arany-repertórium összeállítását, valamint a könyvkereskedőkkel való tárgyalást s a költségjegyzék elkészítését s végül a már meg nem kapható folyóiratok- s újságcikkek lemásoltatását.

*Indítványom elfogadását ajánlva maradok Nagyságodnak s a mélyen tisztelt választmánynak
Nagyszalontán, 1915. januárus 4-én*

*alázatos szolgája
Szendrey Zsigmond*

A költő születésének százados évfordulója felé közeledve mind határozottabban körvonalazódott a Kisfaludy Társaság és az egyesület közös terve: Nagyszalonta lesz az országos ünnepségek színhelye. A város értelmiségi rétege, a különleges megtiszteltetés láttán, munkába lendült. Az Arany Emlékegyesület nagyszerű terveket kovácsolt: támogatja az emlékalbum kiadását, monumentális korinthuszi oszlopot emel a szülőház udvarán; elhatározza a szalontai néprajzi adatok és az Arany Jánosra vonatkozó szalontai néphagyományoknak két külön kötetben való kiadását, egy néprajzi múzeum létesítését, emléklakett kibocsátását stb.⁴⁰

Már a meghívókat is szétküldték, az irodalmi est műsorát összeállították (Dutka Ákos, Oláh Gábor, Szendrey Zsigmond és Zilahy Lajos szereplésével), megszervezték a rendező- és fogadóbizottságot; mindezekben Szendrey öt-hat megbízatást is vállalt.⁴¹

Amikor már minden helyi előkészület megtörtént, az események előtt két héttel a Kisfaludy Társaság – a gazdasági és a közlekedési nehézségekre hivatkozva – a háború utáni csendesebb évekre kérte az ünnepek elhalasztását.⁴²

Így Szendrey Zsigmond első levelének ötleteiből semmi sem valósult meg. Harmadik javaslata már némi eredményt hozott: gyűltek a költő műveinek különféle kiadásai, a róla szóló tanulmányok, cikkek. Sajnos, e keveset is annyira széthordta két világháború vihara, hogy 1957-ben, múzeumvezetői minőségemben, mindent újból, a legelejéről kellett kezdenem.

*

Szendrey Zsigmond 1919. március első felében végleg itthagya Arany János szülőföldjét, tagadhatatlan sikereinek, első néprajzi eredményeinek színhelyét. Azonban nem távozott üres tarisznyával: egy alföldi kisváros folklórkincsét, teljes népköltészetét adta át Sebestyén Gyulának, a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztőjének. Még az a hatodrészes is, amely a *Nagyszalontai gyűjtésbe* belefért s 1924-ben napvilágot látott, dicsőséget biztosított a gyűjtőnek, és újabb hírnevet az addig sem ismeretlen tájnak és népének. Faragó József szavaival szólva, „nincs még egy olyan romániai magyarlakta helységünk, amely az 1910-es évekből annyira kimerítő folklórgyűjteménnyel rendelkezne, mint Nagyszalonta”.⁴³

És ez kizárólag Szendrey Zsigmond érdeme.

JEGYZETEK

¹ Bővebben Gere Ferenc – Katona Mihály: *A nagyszalontai gimnázium története*. Nagyszalonta 1896.

² Bővebben Dánielisz Endre: *A nagyszalontai középiskola története*. Kézirat, 1967

- ³ Varga Mária: *Viski Károly irodalmi munkássága*. Index Ethnographicus V (1960). 1. sz. 62.
- ⁴ Viski Károly: *Aranyék háza*. (A Nagyszalontai Arany-Emlékegyesület Könyvei, 1.) Nagyvárad 1917.
- ⁵ Viski Károly: *Arany népe*. (Arany-Emlékegyesület Könyvei, 2.) Nagyvárad 1919.
- ⁶ Dánielisz Endre: *Adatok Viski Károly szalontai tanárságához*. Múzeumi Kurír II (1976). 10. sz. 77–79.
- ⁷ Bővebben Berze Nagy János: *Szendrey Zsigmond*. Ethn. LIV (1943). 208–210. és Varga Mária: *Szendrey Zsigmond tudományos munkássága*. Index Ethnographicus VI (1961). 109–131. Ez utóbbi, igen értékes és átfogó bibliográfia előszavának itt szeretném helyesbíteni azt az apró tévedését, hogy Szendrey szalontai „működésének első évében tanártársa volt Viski Károlynak”. Azon az 1912. aug. 29-én tartott értekezleten, amelyen a tanári kar jegyzőkönyvi köszönetét fejezte ki az el távozott – és már jelen nem lévő – Viski Károlynak, átadták katedráját a bejelentett – de még meg nem érkezett – Szendrey Zsigmondnak: *Jegyzőkönyvek a nagyszalontai m. kir. áll. főgimnáziumnak tanári gyűléseiről, 1910–1913*. Lt. sz. 153. Arra vonatkozólag sincs adatunk, hogy e két jeles személyiség abban az évben – más körülmények között – találkozott volna egymással Arany János városában.
- ⁸ Berze Nagy, i.m. 208.
- ⁹ L. Sebestyén Gyula előszavát Szendrey Zsigmond – Kodály Zoltán: *Nagyszalontai gyűjtéséhez*, Bp. 1924.
- ¹⁰ Debreczeni István: *A nagyszalontai Arany Emlékegyesület története*. Nagyszalonta 1913. 81.
- ¹¹ E fejezet megírásához az idézett *Jegyzőkönyvek...* mellett felhasználtam: *A nagyszalontai m. kir. áll. főgimnázium Arany János önképzőkörének jegyzőkönyvei, 1911–1920*. Lt. sz. 158. (Letéti helyük: Liceul industrial „Arany János” Ipari Líceum, Salonta – Nagyszalonta.) *A nagyszalontai m. kir. állami főgimnázium értesítője az 1912–13, 1913–14, 1914–15, 1915–16, 1916–17, 1917–18, 1919–22* évekre, mindenik külön kötet.
- ¹² 1915–16-os értesítő, 47–48.
- ¹³ 1916–17-es értesítő, 15–16.
- ¹⁴ 1917–18-as értesítő, 14–15.
- ¹⁵ L. Sebestyén Gyula előszavát a *Nagyszalontai gyűjtéshez*, valamint a Szalontai Lapok 1917. jan. 16-i számában megjelent tudósítást: *Előkészületek Arany János születésének 100. évfordulójára*. Ez utóbbi, az Arany Emlékegyesület jan. 14-i közgyűlésére hivatkozva, egyenesen két kötetéről beszél: „A Kisfaludy Társaság... elhatározta... a szalontai néprajzi adatoknak és Arany Jánosra vonatkozó szalontai néphagyományoknak két külön kötetben való kiadását.”
- ¹⁶ 1912–13-as értesítő, 50.
- ¹⁷ 1913–14-es értesítő, 64.
- ¹⁸ 1914–15-ös értesítő, 30–31. Egyes címek megismétlődnek; ezeket csak egyszer jelöltem. Az 1915–16-os tanévre hirdetett pályázatok lényegében azonosak az előzőekkel. Ugyanígy a következő két esztendőben is.
- ¹⁹ Varga Mária idézett könyvszerzésének tanúsága szerint Szendrey Zsigmond kb. tíz – ez időben írott – tanulmányának címe összecsendül a pályatételek címével.
- ²⁰ Sebestyén Gyula előszava a *Nagyszalontai gyűjtéshez*, valamint az 1913–14-es értesítő, 88.
- ²¹ *Nagyszalontai gyűjtés*, V.
- ²² Faragó József: *A Nagyszalontai gyűjtés jubileumára*. Utunk XXIX (1974). 50. sz. 6.
- ²³ Szendrey Zsigmond: *A néphagyományok gyűjtésének módszere*. (A Magyar Néprajzi Társaság Propagandabizottságának Kiadványai, 4.) Bp. 1920.
- ²⁴ Szalontai Lapok XXV(1913). 179. sz.
- ²⁵ Uo. 292. sz. A cikkben Sebestyén Károly neve szerepel. Ez nyilvánvalóan elírás; maga a lap is, amikor három év múltán ismét erre a látogatásra hivatkozott, következetesen Sebestyén Gyulát írt.
- ²⁶ Uo. XXVIII (1916). 143. sz.
- ²⁷ Uo. 147. sz.
- ²⁸ Uo. 232. sz.
- ²⁹ Az utóbbi négy vendiák emlékezéseit 1980. április végén jegyeztem le.

³⁰ 1914–15-ös értesítő, 61.

³¹ 1915–16-os értesítő, 6, 10, 87–88.

³² 1916–17-es értesítő, 49.

³³ Név nélkül: *Jeles szalontai diákok*. Szalontai Lapok XXV (1913). 176. sz.

³⁴ Szendrey Zsigmond: *Gyűlnek az Arany-néprajzi múzeum emléktárgyai*. Uo. XXIX (1917). 85. sz.

³⁵ Szendrey Zsigmond: *Gazdagítsuk a néprajzi múzeumot!* Uo. 163. sz.

³⁶ Debreczeni, i.m. 80–81.

³⁷ Név nélkül: *Lehet-e Szalontán országos ünnepély Arany János születésének 100. évfordulóján?* Szalontai Lapok XXIX (1917). 10. sz. A cikk egy lényeges részlete: „Az Arany Emlékegyesület felépítene egy Arany János szülőházához hasonló házat s azt berendezné Arany-korabeli bútorokkal és egy szomszédos épületben a negyvenes évek emlékeiből néprajzi múzeumot állítana fel.”

³⁸ Uo. XXVI (1914). 73. sz.

³⁹ Mindkét levél az Arany János Emlékmúzeum levéltárában, 884–885 lt. sz.

⁴⁰ Szalontai Lapok XXIX (1917). 11. sz.

⁴¹ Uo. 29. és 34. sz.

⁴² Uo. 39. és 40. sz.

⁴³ Faragó, i.m.